

ТЕОРІЯ СХЕМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУМОРУ В НАРАТИВАХ КРУПНИХ ФОРМ

Є.С. Найдіна (Харків)

Статтю присвячено дослідженню гумористичних фрагментів у наративах крупних форм. Для досягнення цієї мети використовуються основні положення Теорії схем, за допомогою якої аналізуються такі наративи. Головною тезою цієї теорії є вплив фонових знань читача на сприйняття та розуміння нової інформації, отже в статті описується процес взаємодії інформації в наративі та фонових знань читача, а також вплив таких знань на розуміння гумору, інкорпорованого в наратив.

Ключові слова: наратив, схеми знань, сюжетний момент, теорія схем, фонові знання.

Найдіна Е.С. Теория схем как инструмент исследования юмора в нарративах крупных форм. Стаття посвящена исследованию юмористических фрагментов в нарративах крупных форм. Для достижения этой цели используются основные положения Теории схем, с помощью которой анализируются такие нарративы. Главным тезисом этой теории является влияние фоновых знаний читателя на восприятие и понимание новой информации, следовательно, в статье описывается процесс взаимодействия информации в нарративе и фоновых знаний читателя, а также влияние этих знаний на понимание юмора, инкорпорованного в нарратив.

Ключевые слова: нарратив, схемы знаний, сюжетный пункт, теория схем, фоновые знания.

Naidina Ye.S. Schema theory as instrument of analyzing humour in long narratives. The article studies humorous lines in long narratives. Basic provisions of the Schema Theory were used to carry out linguistic analysis of such narratives. The main thesis of this theory is the influence of the reader's background knowledge on his/her perception and understanding of new information, therefore the article describes the process of interaction between the information in the narrative and the background knowledge of the reader, and impact of this knowledge on understanding humour incorporated in the narrative.

Key words: background knowledge, jab line, knowledge schema, narrative, schema theory.

Механізм формування гумористичного ефекту в літературних творах досліджується протягом довгого часу. Такі дослідження розглядають як короткі вербальні жарти, так і наративи великих форм, в яких інкорпоровано гумористичні фрагменти. В пропонуваному дослідженні хотілося б приділити увагу тому, яку роль відіграють фонові знання читача в процесі розуміння і усвідомлення гумору в тексті. Актуальність дослідження обумовлена тим, що у його фокусі є читач наративів крупних форм і його когнітивні (розумові) зусилля при осмисленні тексту та гумору в ньому, а не автор та сам текст. Існує багато визначень поняття «нاراتив». Наприклад, за Л. Стоуном «нاراتив – це організація матеріалу в порядку хронологічного

слідування, який формує єдине, зв'язне оповідання, хоча і з другими планами» [14, с. 13], для Л. Грифін «нاراتив – це зображення, опис соціального феномену, який розгортається у часі, також це послідовне, впорядковане оповідання з відкритим фіналом, доповнене супутніми обставинами та умовами» [8, с. 1095]. В нашому дослідженні ми розуміємо наратив як викладення взаємопов'язаних подій, що представлені у вигляді послідовності слів та образів. Крім того, поняття «нاراتив» може співпадати з поняттями «оповідання» або «розповідь». Також необхідно зауважити, що важливими ознаками наративу є сам наратор, контекст наративу, його хронологічна організація. Об'єктом дослідження є фонові знання читача, що викорис-

товуються для сприйняття гумористичних елементів, а предметом є механізм того, як ці фонові знання активуються і використовуються для розуміння прочитаного. Матеріалом послужила книга сучасної британської письменниці Софі Кінсели «У мене є твій номер» (Sophie Kinsella "I've Got Your Number").

Можна припустити, що спосіб творення гумористичного ефекту в наративі великої форми відрізняється від того, як схожий ефект формується в коротких вербальних жартах. Цієї відмінності присвячена низка досліджень, серед них Теорії вербального гумору В. Раскіна і С. Аттардо [3; 11]. Важливо підкреслити те, що наявність широкого *нарративного контексту* або *нарративного світу* є важливим аспектом створення гумору всередині наративу. Можна стверджувати, що деякі наративні світи будуються таким чином, що вони створюють загальне враження гумору, тим самим посилюючи гумористичний ефект окремих елементів усередині цього тексту. Такі наративні світи можна назвати *гумористичними світами* [9].

Оскільки гумористичний світ – це конструкція, створена з метою справлення особливого ефекту на читача, то при побудові такого світу необхідно використовувати певний набір елементів, які можуть спровокувати цей ефект. У цій роботі хотілося б приділити увагу цим елементам і припустити, що гумористичні наративні світи створюються за допомогою порушених елементів в тексті, наприклад, порушені описи, об'єкти, ситуації або персонажі. Порушені елементи – це будь-яка інформація в наративі, яка відрізняється від тієї, яка існує в свідомості читача (в його фонових знаннях). Зазвичай вона провокує інконгруентність, яка згодом може привести до гумористичного ефекту. За визначенням В.О. Самохіної, «сутність «інконгруентності» полягає в порушенні норм, що є джерелом комізму ситуації, таким чином відхилення від норми створює в жарті нову норму і є нормою сміхового сприйняття світу» [1, с. 13]. Така інконгруентність може з'явитися в результаті зіткнення інформації, наданої в тексті, та фонових знань читача. Оскільки однією з головних тез Теорії схем є вивчення механізму «заповнення прогалин» у тексті за допомогою власних знань читача, тобто здатність людини осмислити нову інформацію,

ми можемо застосовувати цю теорію, щоб пояснити, як читач використовує свої знання, щоб зрозуміти та опрацювати текст [13].

Теорія схем бере свій початок з психології, а сам термін «схема» був описаний Ф. Бартлеттом як «активне об'єднання минулих реакцій і досвідів» [4, с. 201]. Пізніше цей термін був знову представлений Д. Румельхартом (1980), П. Кареллом (1981) при обговоренні важливості наявності фонових знань для сприйняття тексту. Д. Румельхарт визначає схему як «структуру даних, які являють собою генетичні концепти, що зберігаються в пам'яті людини» [13, с. 34]. Р. Андерсон і П. Пірсон визначають її як «структуру абстрактних знань» [2, с. 42]. Основний принцип Теорії схем передбачає, що письмовий текст не має значення сам по собі, а скоріше підносить вказівки читачеві, як він повинен отримувати і конструювати значення тексту, керуючись знаннями, отриманими раніше. Такі знання називають «фоновими» або «отриманими раніше», а структури таких знань називаються «схемами» [4; 13]. Схеми у свідомості читача організовані у вигляді ієрархії, в якій загальні знання розташовуються вгорі, а найбільш спеціалізовані внизу. У відповідності з Теорією схем, розуміння тексту – це взаємопов'язаний процес між фоновими знаннями читача і самим текстом. Ефективне розуміння передбачає вміння правильно співвідносити текстовий матеріал та свої власні знання. Також таке розуміння прочитаного зазвичай протікає в двох напрямках у відповідності з ієрархією: знизу вгору і зверху вниз. Обробка інформації знизу вгору активується при отриманні спеціалізованої інформації; зверху вниз – при отриманні загальної інформації. Зазвичай ці два процеси відбуваються одночасно, і вони взаємопов'язані [5].

Оскільки зміст текстів відрізняється та для їх розуміння можуть знадобитися різні типи знань, було запропоновано декілька видів схем:

1. Схема форми відноситься до «фонових знань про класичну організаційну та риторичну структуру різних типів тексту» [там само, с. 79]. Іншими словами, ця схема відноситься до знань про те, як будуються різні типи жанрів, тобто як організується той чи інший текст. Читач використовує свої схематичні уявлення про тексти різних форм (художній твір, вірш, есе, газетна (журнальна, ака-

демична) стаття), щоб сприймати інформацію всередині цих текстів. Дослідження показують, що знання про тип і жанр тексту сприяють осмисленню інформації читачем, тому що найчастіше певний тип тексту припускає наявність певного змісту [6].

2. Схема змісту відноситься до «фонових знань про зміст тексту» [5, с. 80]. Вона містить концептуальні знання або інформацію про події, які відбуваються в рамках певної теми, і як ці події відносяться одна до одної, щоб створити логічно послідовне ціле. Наприклад, схема про похід в ресторан містить інформацію про послуги, меню, замовлення страв, оплату рахунку і т. д. Схема змісту тісно взаємопов'язана з культурою.

3. Схема культури, як вже було зазначено вище, часто ототожнюється зі схемою змісту. Р. Нісбетт і інші дослідники визначають культуру як «тотальну безліч вірувань, стосунків, звичаїв, поведінки, соціальних звичок членів певного суспільства» [10, с. 117]. Культура, яка пропонується наратором в тексті, взаємодіє з фоновими знаннями читача про культуру його суспільства. Таким чином, було зроблено висновок про те, що текст, який має в основі культурні концепти читача, є більш легким для сприйняття, ніж текст з менш знайомими концептами. Отже згідно Дж. Стеффенсону (1979), через нестачу культурної обізнаності читача про культуру, що пропонується в тексті, його розуміння може пройти неефективно і неповно.

4. Схема лінгвістична відноситься до знань лексики, ідіом і граматики. Ця схема відіграє базову роль для розуміння тексту. Д. Ескей стверджує, що «хороший читач є одночасно і хорошим дешифратором та інтерпретатором тексту; його навичка декодування набуває велику автоматичність з розвитком навичок читання, але при цьому важливість декодування не зменшується» [6, с. 94]. Таким чином, чим більше лінгвістичних схем має читач, тим швидше він отримує інформацію з тексту, і відповідно, краще його розуміє.

Трохи пізніше Теорія схем була затверджена як засіб аналізу літературного тексту, помітну роль у цьому зіграв Гай Кук в 1994 році [7]. Він запропонував змістити фокус літературної теорії з аналізу структури тексту на осмислення взаємодії між текстом і загальними знаннями читача про на-

вколишній світ. Він робить спроби визначити літературність як процес, в якому текст є певним випробуванням для свідомості читача. При читанні він змушений відмовлятися від схем, які існують у його свідомості, на користь «оновлених», які він черпає з тексту.

Лінгвісти, психологи і наратологи застосовують Теорію схем, щоб провести інтерпретацію тексту там, де інформації в межах тексту недостатньо, щоб повністю його зрозуміти. Метою нашого дослідження є проаналізувати приклади з наративу крупної форми за допомогою лінгвістичних теорій, які зосереджують увагу на тому, як розбіжність між інформацією в тексті та існуючими (фоновими) знаннями читача провокує гумористичний ефект. Розглянемо такий приклад:

«Stop, Poppy. Don't even try. I'm not laughing—in fact, I feel sick. I'm walking blindly around the hotel ballroom, my heart thudding, looking fruitlessly on the patterned blue carpet, behind gilt chairs, under discarded paper napkins, in places where it couldn't possibly be» [15, с. 8].

Наведений уривок не дає нам повної інформації про те, що відбувається з героїнею. Отже, щоб зрозуміти, що трапилося з героїнею, схеми читача заповнюють «прогалини», що виникли при осмисленні наведеного уривку. Наприклад, можна припустити, що героїня щось шукає (*walking blindly ... looking fruitlessly on the carpet, behind the chair, under napkins*), будучи при цьому пригніченою (*I'm not laughing – I feel sick*). Також вона, ймовірно, була на урочистому заході (*hotel ballroom*) і втратила щось цінне, оскільки вона нервує (*my heart thudding*). У цілому поняття «заповнення пропусків» давно використовується в дослідженнях літератури. Р. Інгарден (1931) називає їх «точки невизначеності», пізніше ця ідея приймається В. Ісером (1976) і Р. Штернбергом (1978, 1985), які називають їх «описові пропуски». Дослідження у сфері штучного інтелекту в зв'язку з Теорією схем (1970) також описують те, як робляться умовиводи шляхом застосування універсальних знань при обробці певних частин тексту. Оскільки схеми описуються як ситуативні, соціально та культурно залежні, деякі читачі можуть отримувати більше інформації з своїх схем, ніж інші.

Таким чином, схеми необхідні для того, щоб зробити текст когерентним. Більш того, схеми – це динамічні структури (за Шанком, 1982), оскільки вони накопичують різні деталі, які можуть видозмінюватися в процесі набуття життєвого досвіду. Якщо нові обставини або події суперечать існуючим схемам або показують, що вони недостатні, то є ймовірність того, що старі схеми підлядаються під нові [12, с. 52]. Відносини між текстом і схемами протікають у двох напрямках: з одного боку, схеми визначають основні правила, за якими читач інтерпретує текст, з іншого боку, кожен новий текст може підказати читачеві як «підладити» або «змінити» існуючі схеми і створити нові [там само].

Застосування фонових знань для інтерпретації може допомогти зрозуміти будь-який тип тексту, але гумористичні тексти можуть виступати як найбільш зручний об'єкт для спостереження цього феномена. Оцінка гумору сама по собі є актом інтерпретації, видом когнітивної діяльності. Для того, щоб процес інтерпретації пройшов успішно, необхідно задіяти схеми в свідомості читача. А. Маршалек передбачає, що розуміння гумору визначається рівнем фонових знань, а саме «чим вище рівень, тим більше шансів, що Ви зрозумієте жарт» [9, с. 33]. Якщо розуміння не відбувається, це означає нестачу схем, які використовуються при аналізі тексту з метою зробити певні висновки, які в результаті спровокують гумористичний ефект, або хоча б усвідомлення того, що в тексті міститься жарт (існує можливість «побачити» жарт в тексті, але не отримати задоволення від нього). Розглянемо такий приклад з твору «У мене є твій номер» Софі Кінсели:

«Don't get me wrong, I think I'm pretty intelligent. You know for a normal person who went to school and college and got a job and everything. But these aren't normal people; they're in a different league. They have superbrains. They're the academic version of "The Incredibles"» [15, с. 15].

Цей сюжетний момент (jab line) може бути смішним тільки для того читача, який володіє певними фоновими знаннями про мультфільм, згаданий в цьому уривку, оскільки гумор тут безпосередньо залежить від розпізнавання особливого елемента. Вважаємо за необхідне використовувати

саме термін «сюжетний момент» (jab line), який був запропонований С. Атттардо, для позначення кульмінаційного моменту (punch line) всередині тексту [3]. Елементи, які необхідно розпізнати і заповнити фоновими знаннями, – це «*normal people*» та «*they're the academic version of The Incredibles*». Гумор заснований на опозиції двох скриптів НОРМАЛЬНІ ЛЮДИ / НАДЛЮДИ, знання про які читач уже зберігає в якості схем. Те, що ми знаємо про нормальних людей, може суперечити образу людей, порівнюваних з героями мультфільму «Суперсімейка» (“The Incredibles”), оскільки у «нормальних людей» немає «надмозгу». Можна зробити висновок, що люди, згадувані автором, зовсім не є нормальними і типовими. Таке розв'язання невідповідності (інконгруентності) може бути приємним для читача і привести до гумористичного ефекту, задоволення від якого, можна розглядати як нагороду за незвичайне використання фонових знань (схем).

Сама ідея гумору як когнітивної загадки, яку необхідно вирішити за допомогою фонових знань, бере початок з лінгвістичних теорій, заснованих на інконгруентності в простих жартах. Наприклад, Семантичну теорію гумору В. Раскіна (1985) можна проілюструвати прикладом, який здасться смішним тим читачам, які володіють знаннями про погодні умови в Європі в квітні:

«Oh God. And I'm still a bit shaky on Proust (Proost? Prost?) And I didn't revise Latin names for bones. And I'm wearing red woolly reindeer gloves in April. With tassels» [15, с. 15].

Незважаючи на те, чи провокує цей сюжетний момент сміх, читач або «розуміє» жарт, або ні. Як і багато інших простих жартів, аналізованих лінгвістами, цей момент містить інконгруентність, яку можна розпізнати тільки за наявності достатньої кількості фонових знань. У цьому випадку – це базова обізнаність про квітневу погоду в Європейських країнах. Очевидним джерелом гумору є невідповідність між рукавичками з овечої вовни, які героїня наділа в квітні. Детальну інформацію про цю інформацію читачеві необхідно взяти з своїх фонових знань. Тут можна спостерігати опозицію скриптів ХОЛОД / ТЕПЛО, яка розглядається як один з основних джерел гумористичного ефекту. Семантична теорія гумору є когнітивною лінг-

вістичною моделлю, яка визнає важливість знань при сприйнятті гумору. В основі теорії В. Раскіна, скрипт – це великий блок семантичної інформації, який оточує слово або провокується їм [11, с. 81]. За визначеннями інших вчених (див. вище), це – схема. Нижче наведено аналіз жарту з точки зору Семантичної теорії гумору, який доводить, що фонові знання є необхідними при розпізнаванні інконгруентності у вищенаведеному сюжетному пункті:

Аналіз: *And I'm wearing red woolly reindeer gloves in April.*

Результат: Жарт

Скрипт 1: Вовняні рукавички

Скрипт 2: Тепла погода у квітні

Опозиція скриптів: ХОЛОД/ТЕПЛО, ЗИМОВИЙ ОДЯГ / ВЕСНЯНИЙ ОДЯГ, НОРМАЛЬНО / НЕНОРМАЛЬНО

Опозиція скриптів припускає, що жарт описує так звану «реальну» ситуацію та провокує іншу «нереальну» ситуацію, яка насправді не відбувається і повністю або частково несумісна з першою [там само, с. 108]. Читачеві потрібно дві окремі схеми, щоб зрозуміти цей сюжетний момент: знання про типові вовняні рукавички і знання про типову квітневу погоду в Європі. Обидва типи знань не можуть співіснувати в одному контексті, через те, що в квітні зазвичай тепло, та дівчинці не потрібні теплі вовняні рукавички, що означає, що в тексті є інконгруентність і, отже, такий текст може розглядатися як гумористичний.

Підбиваючи підсумки, відзначимо, що свідомість людини протягом життя накопичує різні схеми знань, які потім активуються при отриманні нової інформації для того, щоб прийняти й осмислити її. В цьому дослідженні ми застосовуємо Теорію схем для аналізу того, як задіюються фонові знання людини для розуміння гумору у контексті художнього твору. Таким чином, робота спирається на ідею про те, які читачеві потрібні фонові знання, і спосіб їх активізації, щоб побачити і зрозуміти жарт, інкорпорований у наратив. Перспективою нашого дослідження вважаємо подальший більш глибокий аналіз взаємозв'язку між фоновими знаннями і здатністю зрозуміти гумор на когнітивному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія / В.О. Самохіна. – Вид. 2-е, перер. і доп. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 360 с.
2. Anderson R. A Schema-theoretic View of Basic Processes in Reading Comprehension / R. Anderson, P. Pearson. – University of Illinois at Urbana Campaign, 1984. – P. 255–291.
3. Attardo S. Script Theory Revis(it)ed: Joke similarity and joke representation model / S. Attardo, V. Raskin // HUMOR: International Journal of Humor Research. – 1991. – № 4 (3/4). – P. 347–411.
4. Bartlett F. Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology / F. Bartlett. – London : New Psychological Linguistics, 1932. – p. 201.
5. Carrell P. Schema theory and ESL reading pedagogy / P. Carrel, J. Eisterhold. – TESOL Quarterly. – 1983. – № 17 (4). – P. 553–569.
6. Carrell P. Interactive Approaches to second Language Reading / P. Carrell, K. Devine, D. Eskey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – 100 p.
7. Cook G. Discourse and Literature: the Interplay of Form and Mind / Guy Cook. – Oxford : Oxford University Press, 1994. – 285 p.
8. Griffin L. Narrative Event-structure Analysis and Causal Interpretation in Historical Sociology / L. Griffin. – American Journal of Sociology. – 1993. – № 5. – P. 1094–1133.
9. Marszalek A. Humorous Worlds: a Cognitive Stylistic Approach to the Creation of Humour in Comic Narratives / Agnes Marszalek. – University of Glasgow, 2012. – 32 p.
10. Nisbett R. Cultural Schemas, Relational Schemas, and Prejudice against Out-groups / R. Nisbett, O. Ybarra, J. Sanchez-Burks. – Journal of Personality and Social Psychology. – 2000. – № 79 (2). – P. 174–189.
11. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor / Viktor Raskin. – Dordrecht – Boston – Lancaster: D. Reidel, 1985. – 302 p.
12. Rumelhart D. Accretion, tuning and restructuring: Three modes of learning / D. Rumelhart, D. Norman. – Semantic Factors in Cognition (J.W. Cotton & R. Klatzky (Eds.)). – 1978. – Hillsdale, NJ : Erlbaum. – P. 37-53
13. Schemata: The building blocks of cognition / [Rumelhart D., Spiro R., Bruce B, et. al] – Hillsdale : Erlbaum, 1980. – 150 p.
14. Stone L. The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History / L. Stone. – Past and Present, 1979. – № 85. – P. 3–24.

REFERENCES

- Anderson, R., and Pearson, P. (1984). *A Schema-theoretic View of Basic Processes in Reading Comprehension*

- (Technical Report № 306). Available at: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED239236.pdf>
- Attardo, S., and Raskin, V. (1991). Script Theory Revis(it)ed: Joke similarity and joke representation model. *HUMOR: International Journal of Humor Research*, 4 (3/4), 347–411.
- Barlett, F. (1932). *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. London: New Psychological Linguistics.
- Carrell, P., and Eisterhold, J. (1983). Schema theory and ESL reading pedagogy. *TESOL*, 17 (4), 553–569.
- Carrell, P., Devine, K., and Eskey, D. (1988). *Interactive Approaches to Second Language Reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, G. (1994). *Discourse and Literature: the Interplay of Form and Mind*. Oxford: Oxford University Press
- Griffin, L. (1993). Narrative Event-structure Analysis and Causal Interpretation in Historical Sociology. *American Journal of Sociology*, 98 (5), 1094–1133.
- Kinsella, S. (2013). *I've Got Your Number*. New York: The Dial Press.
- Marszalek, A. (2012). *Humorous Worlds: a Cognitive Stylistic Approach to the Creation of Humour in Comic Narratives* (Master's thesis). Available at: <http://theses.gla.ac.uk/4156/>
- Nisbett, R., Ybarra, O., and Sanchez-Burks, J. (2000). Cultural Styles, Relational Schemas, and Prejudice against Out-groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79 (2), 174–189.
- Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht – Boston – Lancaster: D. Reidel.
- Rumelhart, D., and Norman, D. (1978). Accretion, tuning and restructuring: Three modes of learning. In: J.W. Cotton and R. Klatzky (eds.). *Semantic Factors in Cognition*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, pp. 37–53.
- Rumelhart, D., Spiro, R., and Bruce, B. (1980) *Schemata: The building blocks of cognition*. Hillsdale: Erlbaum.
- Samokhina, V.O. (2012). *Zhart u suchasnomu komunikatyvnomu prostori Velykoyi Brytaniyi ta SShA [Joke in modern communicative space of Great Britain and the USA]*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University Publ.
- Stone, L. (1979). The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History. *Past and Present*, 85, 3–24.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ**ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ**

15. Kinsella S. *I've Got Your Number* / S. Kinsella. – New York the Dial Press, 2013. – 123 p.